

International Journal of Russian Studies

Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi

ISSN: 1307 - 3419, Kayseri - TÜRKİYE

Volume 10/2 July 2017 p. 39-64

www.radtr.net

MÂTÜRİDÎ'YE GÖRE

AHİRETİN YARATILIŞ HİKMETİ *

*Dr. Osman ORAL ***

Özet

Dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan ikinci hayat olan âhiret hayatı asıl hayattır, mahiyeti hakkında merak edilen çok tartışılan konumdur. Ecel, ölüm hakkında merak edilenler konusunda Mâtüridiyye adlı kelâmî ekolün kurucusu Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (v.333/944), Türk ve İslâm dünyasının yetiştirdiği ender düşünürlerden biridir. Ona göre âlemde yaratılan her bir şeyin hikmeti vardır ve hiçbir şey boşu boşuna yaratılmamıştır. Hikmetleri idrâk ile yaratıcıya îmân etmek akıl sahibi her insanın kulluk görevidir. Mâtürîdî, hikmet metoduyla yaratılışı açıklaması kendinden sonraki âlimleri etkilemiştir. Bu makale de Mâtürîdî'nin âhiretin, ecel ve ölümün hikmetleri hakkında görüşleri incelenip değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdi, Hikmet, Ecel, Ölüm

* Bu makale "Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı" adlı doktora tezinden alınmıştır.

* * Bozok Üniv. İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Kelâm ve İtikadi İslam Mezhepleri Anabilimdalı emekli öğretim üyesi. osman-oral@hotmail.com

Giriş

Yüce Allah Hz. Âdem'i topraktan yaratmış ve ona rûhundan üfleyerek¹ iki eliyle,² en şerefli ve güzel bir biçimde,³ can vermiştir.⁴ Kendisine verilen akıl, irâde, hafıza, sabır, gazap gibi duygu ve yeteneklerle Allah'ın özel önem verdiği bir varlık olarak *Eşref-i Mahlûkat; yaratılmışların en şerefli* ile *halife* ünvanını almıştır.⁵ Âyetlerde insanın zorluklara katlanacak biçimde yaratıldığı,⁶ nankör bir varlık,⁷ aşırı bir şekilde hırsına düşkün,⁸ âciz,⁹ sabırsız ve tahammülsüz olduğu,¹⁰ vurgulanır. Verilen nimetlere şükretmesi, başına gelenlere sabretmesi istenir. Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu ve onları sevdiği,¹¹ sabır ve takvâlarıyla güzel davranışlarda bulunanların ecirlerinin asla zayi edilmeyeceği,¹² onlara kat kat mükâfat verileceği¹³ ifade edilir.

Ehl-i Sünnet'in İtikadî ekollerinden Mâtürîdiyye'nin kurucusu kabul edilen Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (v.333/944), inanç silsilesinde Ebû Hanîfe (v.150/767)'yi anlayan, itikadî görüşlerini dönemine, çağına ve daha sonraki dönemlere aktaran bir âlimdir.¹⁴ Mâtürîdî, Kelâm, Tefsir, Fıkıh gibi konularda Kur'ân bütünlüğünü merkeze alan rasyonel ve dengeli yorumlarıyla tarihi süreç içerisinde gelişen Ehl-i Sünnet çizgisinin oluşumuna büyük katkılar sağlamıştır.¹⁵ Yaşadığı dönemde birçok akımların etkisine ve tehdidine maruz kalan İslâm toplumunun birlik ve

¹ Bkz. Secde, 32/9

² Bkz. Sâd, 38/75

³ Bkz. Teğabun, 64/3; Tin, 95/4

⁴ Bkz. Hicr, 15/29

⁵ Bkz. Bakara, 2/30; Enam, 6/165; Hicr, 15/29

⁶ Bkz. Beled, 90/1-4

⁷ Bkz. Hûd, 11/9-10, İsrâ, 17/67-69, Hac, 22/66, Mü'minun, 23/78, Ankebut, 29/65-66

⁸ Bkz. Meâric, 70/19-21, Fecr, 89/16-20

⁹ Bkz. Maide, 5/30-31, Nahl, 16/4

¹⁰ Bkz. Maide, 5/19-21; Fecr, 89/16-20

¹¹ Bkz. Bakara, 2/153, 249; 66; Âl-i İmrân, 3/146; Enfâl, 8/46

¹² Bkz. Hûd, 11/115; Yûsuf, 12/90

¹³ Bkz. Nahl, 16/96; Nisâ, 4/25

¹⁴ Bkz. Ebû'l-Hasenât el-Leknevî, el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye, Kahire 1324, s. 195

¹⁵ Bkz. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Tabsiratü'l-Edille fi Usulî'd-Din, Tahk: H.Atay, DİB Yay, Ankara 2004, I/19, 29.

bütünlüğüne de itikâdî açıdan çok önemli katkılar yapmıştır.¹⁶ Mâtürîdî'ye göre Allah onu en güzel şekilde yaratmış ve kâinatı onun emrine vermiş, Yaraticısının varlığına ve birliğine inanma yeteneğiyle onun zihnine hamdetme nimetlere şükretme bilincini yerleştirmiştir. O'nun yaratılış hikmeti ibadet, hamd ve şükürdür. Kişi sabah akşam, darlıkta sabretmeli, bollukta ve her durumda şükredip hamdetmeli özellikle de bir nimetle karşılaştığında Yaratanına bol bol şükretmelidir. Çünkü dünya imtihan hikmetiyle yaratılmıştır.¹⁷ Diğer varlıklar adına halife misyonu ile yaratılan insanın vazifesi ise; Allah'ın kutsî isimlerinin nakışlarından olan bu sanat eserlerini ve yaratılış hikmetlerini anlamak, idrâk etmek, şükretmek, diğer insanlara da gösterip kulluk yapmaktır. Dünya hikmet dünyası, âhiret hayatı ise kudret'in tecelli ettiği apayrı bir âlemdir.

Mâtürîdî'nin düşünce dünyasında önemli bir işlevselliğe sahip her şeyin yaratılış gâyesi ve hakikati demek olan hikmet, *Kitabu't-Tevhid* ve *Te'vilâtu'l-Kur'ân* veya *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* adlı eserlerinde kendisini anahtar bir kavram olarak göstermektedir. O'na göre âlemde yaratılan her bir şeyin hikmeti vardır ve hiçbir şey boşu boşuna yaratılmamıştır. Hikmetleri idrâk ile yaratıcıya îmân etmek akıl sahibi her insanın kulluk görevidir. İlahi fiilin de hikmet dışı olması mümkün değildir. Hikmet dışına çıkmak ise sefihliktir ve rububiyete aykırıdır.¹⁸ Allah ezelden beri hâkimdir, Âlim ve Gani'dir, fiilinin de hikmet ve adâletten uzak kalması muhtemel değildir. O'nun "Hikmet" sıfatı, "Hâkim" ismi de vardır.¹⁹ Yüce Allah rızık verenlerin en hayırlısı ve hâkimlerin hâkimidir. O, ancak adâletle hükmeder, hikmetle yaratır.²⁰ Çünkü Allah'ın yaratması tesadüfi değildir ve bu yaratıştaki herşey kanun, hikmet, adâlet, tenasüp ve ölçüye göredir. Mâtürîdî, "*Allah'ı hakkıyla bilen, O'nun her şeyden müstağni oluşunu, hükümrânlığını, sonra da kudretini, yaratmanın da emretmenin de O'na âit oluşu çerçevesindeki hâkimiyetini takdir eden*

¹⁶ Bkz. Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed Ebû'l-Vefa el-Kureşi, el-Cevahirü'l-Mudiyye fi Tabakati'l-Hanefiyye, Kahire 1413/1993, II/130 vd.

¹⁷ Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Tahk. M. Basellum, Darül-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2005, IV/365, 381

¹⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli Sünne*, IV/227

¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, Haz: Bekir Topaloğlu, M.Aruçi, İSAM yay, Ankara 2005, s.66 -7; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's Sünne*, IX/187

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's Sünne*, X/17

kimse *fülinin hikmet ve adâlet dâiresi dışına çıkarmayacağını pekâla kabul eder*²¹ diyerek Allah'ın Zatî itibarıyla Hakîm, Ganî, Adil ve Alîm olduğunu açıklar. Böylece Mâtürîdî, hikmet metoduyla insanın ve evrenin yaratılışı konusundaki hikmet görüşüyle kendinden sonraki âlimleri de etkilemiştir. Bu makalede Mâtürîdî'nin hikmet bakış açısıyla âhiretin, ecel ve ölümün hikmeti hakkında düşünceleri incelenecek ve değerlendirilecektir.

A.Hikmet Kavramı

Hikmet (حکمت), Arapça “h-k-m” kökünden, *hüküm ve ihkâm, derin ve yararlı bilgi, bilgelik, gizli nedendir*. Hüküm (حُكْم) çoğulu hikem (حُكْم) mastarından gelen bir isim olarak hikmet, “*âdilâne yargıda bulunmak, bilmek, anlamak, sakındırmak, zulümden alıkoymak*” manalarına gelir ve insanı zulümden, cehâletten alıkoyan, engelleyen bir özelliktir.²² İlim ve akılla gerçeğin bulunmasıdır.²³ Hikmetli anlamında hâkim, iyileştirmek amacıyla bir şeyi düzelten veya bir şeyden meneden veya bir konuda hükmedendir.²⁴ Hâkim lafzı Allah için kullanıldığında varlıkları en mükemmel şekilde bilmesi ve yaratmasıdır.²⁵ İnsana atfedildiğinde ise varlıkları bilip hayırlı işler yapmasıdır.²⁶ Hikmetin adâletli ve dengeli davranma manalarıyla irtibatından dolayı “*racülün hakîm*” yani hakîm adam dendiğinde, hikmet ve adâlet sahibi akla gelir. Allah'ın Hakîm olması da hükümün, O'na âit oluşunu ve kararlarında daîma hikmet ve adâlet sahibi olduğunu ifâde eder. Allah'ın noksanlıktan uzak, kemâl sıfatlarını, dünya ve âhirette kendinden sâdır olan fiil ve eserleri bilmesidir.²⁷ Allah'a hikmet sahibi denmesi O'nun kendine özgü bir yetkinliğe işâret eder.²⁸ Âlimler de Allah'ın hikmet sahibi yani Hakim olduğunda ittifâk etmişlerdir.²⁹

²¹ Mâtürîdî, Kitabu't-Tevhid, s.276

²² Bkz. Cemaluddin İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, Beyrut trs., “hkm” md., XXII/141; Ebû'l- Kasım el-Hüseyn Râgıb el-İsfehânî, el-Müfredât fî Garîbi'l- Kur'ân, Tahk. S. A. Ravâviri, Beyrut trs., “hkm”, mad., s.12

²³ Bkz. Ebû'l-Hüseyn Ahmet İbn Faris, Mu'cemu Mekayisi'l-Luga, “hkm” madd., Thk. Abdusselam Muhammed Hasan, Beyrut trs. II/91-2

²⁴ Bkz. Şeyh Muhammed et-Tahanevi, Keşşafu İstilahatı Fünun, Thk. Ali Rahruc, Lübnan 1996, I/501-2

²⁵ Bkz. İsfehânî, Müfredât, s. 127; Yahya Aklın, “Hikmet” İA (MEB), İstanbul 1977, V/273

²⁶ Bkz. İsfehânî, Müfredât, s.122; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XXII/141; Tehânevi, Keşşâf, I/501

²⁷ Bkz. Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul 2004, s.99

²⁸ Bkz. Turan Koç, Din Dili, Rey Yayınları, Kayseri 1995, s. 71

Allah sırf adâletle, hak ve hakîkate göre hükmettiği, hükmünde tarafgirlik veya zulüm olmadığı, hükmünü bozan bulunmadığından “Hayru’l-Hâkimîn/ *hükmedenlerin en hayırlısı*” ve “Ahkemül-Hâkimîn/*hükmedenlerin en iyi hükmedeni*” olarak isimlendirilmiştir.³⁰ Bu sebeple Allah’ın hükmettiği her şey hak ve bir hikmete mebnidir.³¹ Hakîm, Allah’a nisbetle, *Aziz, Alim, Habir, Vasi, Ali, Hamid* ve *Tevvab* kelimeleriyle birlikte mana ve muhteva zenginliği kazanmıştır.³² Mâtürîdî, hikmeti “*her şeyi yerli yerine koymada isabetli olmak ve her hak sahibine hakkını verip kimsenin hakkını yememek, her şeyi yerli yerine koymak*”³³ dedikten sonra *Kurân, Sünnet, hidâyet, nur, ruh* ve *şifâ* olduğunu da söyleyerek hikmetin, eşyanın hakikatını anlayan nur, ruh sahiplerini diriltiren ruh, her şeyin iyi ve kötü yönünü anlayan hidâyet, her türlü hastalıklardan koruyan şifâ olarak çeşitlendirir.³⁴ Mâtürîdî kelâmcılarından Nesefî (v.508/1184), hikmetin manası ve kelâmcıların görüşü hakkında şu özet bilgileri verir:

“Bu konuda lügatçılar arasında ihtilâf vardır. Bazıları da hakîm, bir şeyi muhkem kılan diye tanımlar. Bazıları da Hakîm'i, nefsinin heva ve çirkin şeylerden alıkoyan manasında olduğunu söylerler. Bir kısmına göre hikmet, eşyanın hakikâtlerini bilmek, onları yerlerine koymaktır. Her kim, hikmete ilim manası verirse, onun zıddı bilgisizlik (cehl) dir. Her kim ki hikmeti fiil manasında alırsa, onun zıddı akılsızlık (sefeh)'dir. Kelâm âlimlerine göre Allah her türlü gâyesiz ve abes fiilden uzaktır. Eğer böyle bir şey düşünülürse, Allah'ın her şeyi bilme ve herşeye güç yetirme sıfatlarına aykırı olabileceği gibi ilâhlık sıfatına da aykırı olduğundan acziyetin kanıtı olur. Ayrıca Allah'ın her fiili kullarını faydalandırmak amacıyla mefşedeti önleyen sağlam bir sistem oluşturma gâyesini güttüğü gibi, fiillerinde mutlak tasarruf sahibidir ve yaptıklarından sorgulanamaz.”³⁵

²⁹ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul 1959, s. 226–8

³⁰ Tin, 95/8 (*أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ*)

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, X/574.

³² Bkz. Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 107

³³ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 37; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/261-2; Nesefî, *Tabsıra*, I/385

(*الحكمة: الإصابة في أن يوضع كل شيء موضعه ويعطى كل ذي حظ حظه ولا يبخس بأحد حقه*)

³⁴ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/261-2

³⁵ Bkz. Nesefî, *Tabsıra*, II/505-6

Hikmet terimi, if' al babında kullanıldığında (أَحْكَمَ الْأَمْرَ) işi sağlam yapmak anlamına gelir.³⁶ Hikmet, “bilgelik, Allah’ı gereği gibi bilme bilgisi, insanın varlıkların hakikâtını, gerçek yüzünü, gücü oranında bilip ona göre hareket etmesi, nübüvvet, peygamberlik, Kur’ân’ı ve sünneti doğru bir şekilde anlayabilme ve amel etme, müslümanların işine yarayan her türlü doğru bilgi ve söz, hüküm vermede doğru karar verme yeteneği, Allah’ın hükümlerinde gözetmiş olduğu çoğu defa illeti de içinde bulunan üst maksatlar ve İslâm dininde hükümlerin konuluş amaçları”³⁷ gibi manaları ifade eder. Diğer bir açıdan hikmet, fiil ve davranışların en faziletlisini bilmek ve sanatların inceliklerinin öğrenme yoluyla insan nefsinin mükemmelleştirerek, yaratıcısının varlığını bilmeğe ulaştırmak olarak da görülmüştür. Hikmet kavramının "her şeyi yerli yerine koyma" şeklinde bir tanımı da yapılmıştır ki bu tanım aynı zamanda "adâlet" kelimesine de karşılık gelmektedir.³⁸ Hikmet kelimesinin bu anlamı dikkate alındığında zıddı sefeh'tir.³⁹ Bu nedenle Mâtürîdîler, hikmetsizliğin Allah’ın adâletine ve Rububiyetine aykırı olması yönüyle O’nun hakkında asla düşünülemeyeceğini ileri sürerler.⁴⁰

Fıkıh terimi olarak hikmet, Kur’ân ve sünnette mevcut hükümlerin anlaşılması, yorumlanması ve yeni olaylara yansıtılması faaliyetinin odağında yer alır. Hükümün konuluş amacı veya sözkonusu hükümle sağlanmak istenen sır, maslahat anlamındadır. Allah’ın her hükmünde bir sırrının olduğunu, bu sır hükme uygun düşen (münasip olan) maslahattır.⁴¹ Şari’ tarafından o hükmün konulmasına temel teşkil eden şeydir ve hükümle sebep arasındaki anlam bağlantısını tesbit edip kavramaya yöneliktir.⁴² Fıkıh, bir şeyin başka bir şeyle bilinmesi, bir

³⁶ Bkz. İbn Manzûr, Lisanü'l-Arab, “hkm” md. XXII/143; İsmail b. Hammad Cevheri, es-Sıhah Tacü'l-Lüga, “hkm” mad, tahk. Ahmed Abdulğafur Attar, Beyrut 1979, V/1901 vd.

³⁷ Bkz. Muhammed Murtaza ez-Zebidi, Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus, “hkm” mad, Beyrut trs. Mektebetül-İlmiye, I/200 vd.

³⁸ Bkz. Mâtürîdî, Tevhid, s. 176; Te’vilâtü Ehli’s-Sünne, II/373; İbn Sina, Uyunü'l-Hikme, Neşr. Hilmi Ziya Ülken, Ankara 1953, s.14

³⁹ Mâtürîdî, Te’vilâtü Ehli’s-Sünne, II/173, VII/48, VIII/270; Süleyman Uludağ, İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti, TDV. Yay, Ankara 2009, s. 13

⁴⁰ Mâtürîdî, Tevhid, s.176; Te’vilâtü Ehli’s-Sünne, II/373; Neseî, Tabsıra, II/505-6

⁴¹ Bkz. Ebu Hamid el-Gazâlî, el-Mustasfa min İlmi'l-Usul, trc. H.Yunus Apaydın, İslâm Hukuk Metodolijisi, Klasik Yay, İstanbul 2006, II/ 279

⁴² Ferhat Koca, “Hikmet”, DİA, İstanbul 1998, 17/514 vd.

şeyin başka bir şeye delâlet eden manasını bilmek,⁴³ ince kavrayış, anlamak, derinliğine kavramak, bir şeyi hikmetiyle zevkine vararak ve hatta tatbik edecek sûrette anlamaktır.⁴⁴ Ayrıca ilim ve fehm gibi yakın anlamlı kavramlara göre daha özel ve yüce bir anlam taşır. Fıkıh hikmet manasınada gelir.⁴⁵ Kur'ân ve sünnette varmak istenilen amaç insan hayatını yönlendiren hükümlerin davranışla birlikte, niyet ve duygu dünyasını değiştirerek olgunlaştırmaktır. Bunları kavramak fıkıh veya nazarî hikmet olduğu gibi, bunları bir davranış haline getirip gereğini yerine getirmek de amelî hikmet veya fıkıhtır.⁴⁶ Hikmet, inanç ve davranışlarla ilgili kavramlardan biridir. Hikmetin iki anlamı olduğunu belirten Gazâlî (v. 505/1111), *birincisinin* eşyanın düzeni ile onların ince ve yüksek manalarını mutlak olarak kavrama ve istenilen gâyenin tamamlanması için gerektiği gibi onlar üzerine ilimle hükmetmeyi, *ikincisinin* de düzen ve tertip vücuda getirmek, iyi ve sağlam kılmak üzere kudretin isnad edilmesi olduğunu söyler.⁴⁷ Son devir müfessirlerinden Elmalılı (v.1361/1942) da hikmete yüklenen anlamları tek tek özetler. Ona göre hikmet kavramı lafzî ve manevî anlamda pek çok anlama gelebildiğinden kullanıldığı yere göre anlaşılması ve açıklanması gerekir.⁴⁸ Hikmetin ortak anlam özelliği, hem ilim, hem sağlam kılma hem de sözde ve fiilde isabet ile herşeyi yerli yerine koymadır. Zıddı ise sefeh, abes ve cehâlettir. Parlak bir zeka, güçlü bir hafıza, sıhhatli bir düşünme, kuvvetli bir anlayış, isabetli tahmin, güzel tedbir, zihin açıklığı ve kolay öğrenme hikmetin muhtevasını teşkil eden başlıca unsurlardır.

Özetle hikmet, *adâlet, ilim, peygamberlik, Kur'ân bilgisi ve anlama gücü, Hz. Peygamber'in Sünnet'i, Allah'a itaat ve O'nun emirlerini düşünmek, yerinde söz söyleme ve iş yapma, amelle birlikte ilim, akla uygun olan şey, ilham ile vesveseyi ayıran nur, hazır doğru cevap verme, hak düşüncenin kişiye hükmetmesi, ruhların sükûnete erdiği şey, ledünnî ilim, öğüt-ibret vb.* gibi manalarında.

⁴³ Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, V/137; Te'vilâtü'l-Kur'ân, Bekir Topaloğlu, Mîzân Yay, İstanbul 2005, I/246, 273; II/188-9

⁴⁴ İbn Manzûr, Lisânül-Arab, V/3450

⁴⁵ Muhammed b. Yakub Firuzâbadi, el-Kâmûsü'l-Muhît, Beyrut 1986, IV/414-5

⁴⁶ Mâtürîdî, Tevhid, s. 350; Zekiyuddin Şaban, İslâm Hukukunda İlimin Esasları, Çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yay, Ankara 1990, s.131 vd.

⁴⁷ Bkz. Gazâlî, el-İktisâd fi'l-İtikad, Trc: A.Duran, İtikadda Orta Yol, Hikmet Neşr, İstanbul 2004, s. 218

⁴⁸ Bkz. Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, Sâd: Komisyon, Azim Dağ. İstanbul, II/204, 216

B. Âhiretin Yaratılış Hikmeti

İslâm'ın îmân esaslarından biri âhirete îmândır ve îmânın da vazgeçilmez bir parçasıdır.⁴⁹ Hz. Peygamber'in "*Allah'im! Asıl hayat âhiret hayatı, asıl saadet ebedîyet saadetidir*"⁵⁰ tarzında duâsı, bir gerçeğin ifâdesi, âhiret dünyanın da yaratılış hikmetidir. Çünkü asıl, hakiki hayat, âhiret hayatıdır.⁵¹ Hz. Peygamber, "imân nedir?" sorusuna «*imân; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır*»⁵² diye cevap vermiştir. İnsan bu dünyada işlediği fiillerden sorumludur.⁵³ Kur'ân'da yüzden fazla deyim ve terim kullanılarak âhiret inancı işlenir. Bunun hikmeti önemini vurgulamak, sorumluluk duygusunu pekiştirmek, dünya ve âhiret arasındaki psikolojik mesafeyi kısaltarak mü'minin ruhunu yüceltmek ve hayatını ebedileştirmek gibi hikmetlere yönelik olduğudur. Dünyadaki haksızlıkların giderilmesi ancak âhiret hayatı ile mümkündür.⁵⁴ Ebû Hanîfe (v. 150/757) "*kıyamet gününde hasımlar arasında kısas haktır. Zâlimlerin iyiliği yoksa, mazlumların kötülüklerinin zâlimlere yükletilmesi câiz ve haktır*"⁵⁵ diyerek mutlak adâletin de âhiret hayatında gerçekleşeceğini belirtir.

Mâtürîdî'ye göre âhiret hayatı yaratılmasaydı Allah'ın insanları yaratması, sırf onları yok etmek amacıyla olurdu. Onları sırf yok etmek amacıyla yaratması ise hikmete aykırı, abes, batıl ve sefihliktir.⁵⁶ İnsanın yaratılışının yakın amacı dünyada imtihanı kazanması iken, nihai amaç öteki hayatta onun ebedî mutluluğa kavuşması olmaktadır. Âhiret hayatı insan yaratılışının asıl amacıdır. Mâtürîdî'nin, âhiretin ispatında dayandığı ilkelerden biri Allahın hiçbir zaman zulmetmeyeceği yani her zaman adâlet ile hükmedeceği ilkesidir. Yüce Allah şu âlemi ve içindekileri yaratmış, kendisine inanan ve inmayan, itaatkâr ve asi, şükreden ve nankör vb. değişik sınıfta birçok kişiye, sonsuz lûtuft ve ihsanda bulunmuştur. İnanan ve dürüst olan kişi,

⁴⁹ Bkz. Nisa, 4/136.

⁵⁰ Buhârî, cihâd 33; salât 48.

⁵¹ Bkz. Ankebût, 29/64, Mü'min, 40/39.

⁵² Müslim, imân 1; Tirmîzî, imân 4; Nesâî, imân 6; Ebû Dâvûd, sünnet 17.

⁵³ Bkz. Topaloğlu, "Âhiret", DİA, I, 544-7.

⁵⁴ Bkz. Cağfer Karadaş, "İslâm İnanç Sisteminde Âhiretin Anlamı ve Yeri", İslâm'da Âhiret İnancı, CÜ. İlahiyat Fak. Eğitim Öğretim Koord. Toplantısı, Sivas, 2007, s.68.

⁵⁵ İmâm-ı A'zam, *Fıkhu'l-Ekber*, Aliyyül Kari Şerhi, s. 238.

⁵⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 552, VIII, 424.

inancından dolayı birtakım şeylerden sakınarak, daha doğru ve dürüst bir hayat yaşamış hırsızlık, adam öldürme, gasb, zulüm, rüşvet vb. gibi birtakım kötü işler yapmayarak, herkesin hak ve hukukuna riâyet etmiştir. Ancak bunların hepsini yeryüzünde yapan asi kişiler de vardır. Bunların bazıları dünyada cezaya çarptırılrsa bile, dünyada istenilen adâlet sağlanmıyordur. Bunun yanında bazı asi insanlar, hiçbir cezaya çarptırılmamaktadırlar. Bu ve buna benzeyen türlü türlü şeyler, yeryüzünde insanlar arasında yaşanmakta ve insanlar kendi aralarında gerçek adâleti sağlayamamaktadırlar. Ayrıca Allah'ın kendisine bahşettiği onca nimete şükredip, ibadet eden kişilerin olmasının yanında, verilen nimetlere nankörlük eden kişiler de vardır. Şükreden ile nankörlük eden kişiler de ilahi adâlet karşısında hesaba çekileceklerdir.⁵⁷ Mâtürîdî'ye göre eğer herkesin hakkını alacağı –hâşâ- bir âlem yok ise ve ölüm ile hayat tamamen sönüyorsa, böyle bir dünyayı yaratan Allah, onu hikmetsiz, dengesiz ve adâletsiz yaratmış olur. Oysa kâinatta denge var, kâinatta hikmetsiz, kanunsuz, dengesiz, düzensiz hiçbir şey yoktur. Her şeye bir hikmet ve adâlet hâkimdir. Görünen dünyada bu adâlet tam gerçekleşmiyor. Öyleyse ilâhî adâletin tam gerçekleşeceği, haklının hakkını alacağı, haksızın da ceza göreceği görünmez bir âlem vardır. İşte o âlem, âhîret âlemidir.⁵⁸ Böylece Mâtürîdî, ilâhî adâletin tam gerçekleşmesi için âhîretin varlığını delillendirir. İnsanın aklı, hâkim olan Allah'ın hikmeti, iyilik edenler ile fenalıkta bulunanlar arasında bir fark olmasını iktiza eder. Halbuki, bu dünyada çok defa böyle bir farkın bulunduğunu görememekteyiz. Âdil ve Hakim olan Allah'ın adâleti ve hikmeti iyiye mükâfat, kötüye de cezanın verileceği bir başka diyar yani âhîret hayatıdır.⁵⁹

Âhîret hayatının başlaması yani kıyameti Kur'ân sık sık hatırlatır. Kesin olarak gerçekleşeceğini, şüphe olmayan bir olay olduğunu, dehşetine ve zorluğuna ne göklerin ne yerlerin dayanamayacağını, ansızın gelecek bir olay olduğunu belirtir.⁶⁰ Kıyametin kopması, sûrun üfürülmesi, ölümlerin diriltilmesi, amel defterlerin verilmesi, mizânın kurulması, kulların sorguya çekilmesi, havz-ı kevser, şefâat, sırat, cennet ve cehennem, âhîretin hallerindedir.⁶¹ Ehl-i sünnet âlimleri de âhîret hallerinden kıyamet, ba's, mizân, kevser, şefa'at, cennet, cehennem ve

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i Sünne*, I, 261-262, IV, 11-12.

⁵⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 552, IV, 67, Bkz. Aydın, *Din Felsefesi*, s.192, Uludağ, *Hikmet*, s.64.

⁵⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VIII, 495, Bkz. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 234, VIII, 32.

⁶⁰ Bkz. Araf, 7/187, Hicr, 15/85, Hac, 22/7.

⁶¹ Bkz. Zümer, 39/68.

sırat köprüsünün varlığı konusunda ittifâk etmişlerdir.⁶² Kelâm İlmi'nde, akıl ve deneyle ispat edilmeyen ve yalnız peygamberler vasıtasıyla gelen nakli delillerle sabit olan itikadi esaslara, "sem'iyat" adı verilmektedir ki kabir halleri,⁶³ ba's, hesap, sırat, cennet, cehennem gibi âhiretle ilgili konuların hepsi sem'iyattandır. Semiyat konularında akıl, haber verilenleri tasdiğe yarar. Yoksa haber verilmeyen hususları araştırmak, onun görevi değildir. Zaten buna gücü de yetmez.⁶⁴ Mâtürîdî, Kur'ân'da kıyâmetin gerçekleşme ânında yeryüzü ve göklerde meydana gelen kozmolojik değişikliklerin tasvir edilmesindeki hikmetin insanın şuurlu hale getirilmesi olduğunu söyler. Ona göre tasvirlerde dağların sağlamlığına rağmen kum taneciklerine dönüşmesi gibi kıyâmetin çetin olacağı haber verilerek insana aczi hatırlatılmış, kendi halinin nasıl olacağı düşündürülerek sakınması ve o gün adına hazırlık yapması amaçlanmıştır.⁶⁵ Dolayısıyla âhiretin yaratılış hikmetini bilen ve samimî inanan kişi dünya hayatında mutludur, iç huzuruna da kavuşmuştur. Kendisiyle, çevresiyle barışık bir dünyası vardır. Asıl hayatın, burada yani dünyada kazanılacağını bilen kişi, yaptığı her şeyin, sahip olduğu servetin, malın, çocuklarının ebedî hayata geçirilebilmesi için çaba sarf eder, Çünkü cenneti satın alabilme alışverişi dünyada olabilmektedir.⁶⁶ Kişi bir nevi alışveriş yapar, şehit olmak da Allah ile canıyla alışveriş yapmaktır.⁶⁷

Mâtürîdî, "*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler*"⁶⁸ âyetini açıklarken hayatı *tabii* ve *arazi* diye ikiye ayıran görüşü zikreder. Tabii hayat, cevher olan bedenın ölmesidir. Hayatü'l-Arazi denilen hayat ise din ve taat hayatıdır ki⁶⁹ ilim, basiret ve yakazâ hayatı gibidir. Bundan dolayı âlim canlı, cahil ölü diye isimlendirilir. Allah yeryüzünü kurduğunda ölü, yeşerdiğinde canlı diye isimlendirdiği gibi⁷⁰ diyerek delillendirir. Mâtürîdî'ye göre zikir ve lezzet hayatı, zinet ve şeref hayatı, ilim hayatı ölmeyen hayattır. Din ve ibadet

⁶² Bkz. Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-Ekber*, Aliyyül-Kari şerhi, s.232 vd. Bkz. Taftâzani, *Şerhul-Makasid*, II, 223.

⁶³ Mâtürîdî'ye göre kabir azabı, iman ve küfür ehline farklıdır. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 60-1.

⁶⁴ Bkz. S.Toprak, *Kabir Hayatı*, Tekin Kit., Konya, trs., s. 21 vd.

⁶⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, X, 103.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V, 485-87, Bkz. Nisa, 4/74, Tevbe, 9/111, Saf, 61/10-11.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 180, 181.

⁶⁸ Âl-i imrân, 3/169, Bkz. Bakara, 2/154.

⁶⁹ Bkz. En'am, 6/122.

⁷⁰ Bkz. Fussilet, 41/39.

hayatı şehitlikten önce nasılsa aynen devam eder. Şehitlerin cesetleri dünya hükümlerinde miras taksiminde olduğu gibi ölüdür, gerçekte ise canlılardır. Diğer bir deyişle şehitler, bizim yanımızda ölü, Allah katında canlılardır. Tabii hayat, cevher yani beden hayatıdır. Tabii ölüm ile beden toprak olur. Arazi ölüm ise cehâlettir. Kişinin bilmemesidir.⁷¹ Görülüyor ki şüheda hayatı, ruhani bir hayat, daha doğrusu hakiki bir hayattır. Şehit ölümün acısını tatmadığından öldüğünü bilmeyip kendini bizim anlayamayacağımız bir hayatta yaşamaktadır.⁷² Mâtürîdî'ye göre şehitler, kıyamete kadar amellerinin kesilmeyip devam etmesiyle de sanki diri gibi olmaktadır.⁷³ Bu durumda şehitlerin bir nevi tatlı ruhani bir canlı hayatı yaşadıklarını söyleyebiliriz.

Âhiretin yaratılış hikmetini idrâk eden kişi “dünyada bir yolcu, bir misafir gibi”⁷⁴ davranır. Çünkü nefsin dört evi vardır. Ana rahmi, dünya, berzâh ve âhret âlemi. Bunlardan her birinin hikmeti, yaşayışı ayrıdır. Çocuk, ana rahminden dünyaya gelmek istemediği gibi, insan da dünyadan gitmek istemez. Çocuk ana sütünden lezzet aldıkça eski yerine dönmek istemediği gibi, insan da ölümle Allah’a kavuşunca dünyaya dönmek istemez ve dünyayı unuttur gider.⁷⁵ İnsan gördüğü rüyâyı unuttuğu gibi dünya hayatını da ölünce unuttur. “İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar”⁷⁶ sözü gerçekleşir ve dünya rüyâsından uyanır. “Allah ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda ruhlarını alır”⁷⁷ âyetine göre insan öldüğü zaman ruhu tamamen bedeninden ayrılır. Buna büyük ölüm denir. Uyku halinde ise ruhu tamamen ayrılmaz. Buna da küçük ölüm denir. Ölüm veya uyku halinde ruhun bedenden çıkması Allah’ın öldürmeye ve yaşatmaya kadir olduğuna, bas’e gücünün yeteceğine delil olmaktadır.⁷⁸ Uyanınca da hakikatleri anlar. Kişi dünyada cennet ve cehennemini bir nevi inşa edeceğini fark eder. İnsan ebed için yaratılmıştır. İnsanın yaratılışına, istidât ve yeteneklerine dikkat edildildiği takdirde onun ebedî bir âlem için yaratıldığı anlaşılacaktır. Nasıl ki, kumsalda çırpınan küçük bir balığı gördüğümüzde o balığın denize âit olduğu hemen anlaşılırsa insanın da ebedî bir hayat için

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 530-31.

⁷² Bkz. Bakara, 2/154.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 530-31.

⁷⁴ Buhâri, rikâk 3.

⁷⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, Sad: Turgut Ulusoy, Ankara trs., I, 60.

⁷⁶ Aclûni, *Keşfü'l-Hafa*, II, 414.

⁷⁷ Zümer, 39/42.

⁷⁸ Bkz. Nurettin Turgay, *Kur'an Açısından Âhret*, Diyarbakır, 1999, s.55.

yaratıldığı hemen fark edilir. İnsanın mükemmel yaratılan maddî yapısının yanında rûhî yönü de o derece eşsizdir.⁷⁹ İbretler ve hikmetlerle dolu olan bir âlemin hedefi olmadan yok olup gitmesi düşünülemez. Akıl, eşya ve hadiselerde Yaratıcı'nın hikmet mührünü ve izlerini görecektir hikmetle yaratılmıştır. Âhiret olmasaydı bu dünyanın hikmetsiz, abes, sefeh olacağıdır. Bu dünyanın hiçbir netice vermeksizin yokluğa mahkûm edilmesi aklen hikmetten uzaktır. Çünkü her hangi bir neticeyi hedeflemeyen her hareket abes olan bir fiili ortaya koyar. Tarlasını sürerek işleyen ve bitkiler yetiştiren bir insan, bitkilerini güzelce yetiştirdikten sonra onları kendi haline kurumaya terk etse ne kadar akılsızca, hikmetsizce ve boşuna çalıştığı hemen fark edilir. Ondan ürününü satıp neticeyi alması beklenir. Peki, bunca âlemin yaratılması ve âhenk içerisinde devam ettirilmesi bir neticenin varlığını gerektirmez mi? İşte bu, neticesi kıyamet ve ba'sle başlayacak sonsuz hayat âhirettir.⁸⁰

Mâtürîdî'ye göre Allah hiçbir zaman zulmetmez yani her zaman adâlet ile hükmeder. Şükreden ile nankörlük eden kişiler de ilahi adâlet karşısında hesaba çekileceklerdir.⁸¹ İlâhî adâlet ve hikmet gereği, Allah'a düşman olan bir kişi ile dost olan kişinin bir olmaması gerekir. Şâyet aynı konumda olurlarsa bu, hikmetsizlik olur. Bundan dolayı hikmet gereği, onlar ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Yine ilahî hikmet ve adâlet gereği, kâfirin azap görmesi gerekmektedir. Şâyet azap görmez ise, dünyada işlenen fiillerin hikmeti ortadan kalkacaktır. Nitekim fiiller, neticelerinden dolayı ya övgü ile ya da zem ile karşılık görürler. Kâfir küfründen dolayı azap görmese, o takdirde ilâhî hikmet gerçekleşmeyecektir.⁸²

Sonuç olarak bu dünyanın hiçbir netice vermeksizin yokluğa mahkûm edilmesi aklen hikmetten uzaktır. Mâtürîdî, âhireti *kudret, adâlet ve hikmet* ile kanıtlamakta, bu evreni yokken var eden bir Yaratıcı'nın tekrardan diriltmeye gücü yettiğini ifade edip, her şeyi bir hikmete binaen yapan Allah'ın şu koca âlemi boşuna yaratmadığını ve bunun hikmetinin ise âhiret yurdunun kendisi olduğunu söylemektedir. İlâhî adâletin tam gerçekleşeceği, haklının hakkını alacağı, haksızın da ceza göreceği dârü'l-ceza bir âlem yani âhiret vardır. Hiçbir varlık bir hikmet

⁷⁹ Bkz. Veysel Güllüce, *Kur'ân-ı Kerîm'de Âhiret İnançının Temelleri*, Erzurum, 2001, s. 287-289.

⁸⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 552.

⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 261-262, IV, 11.

⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 451, Bkz. O.Oral, "Kelâm İlminde İlâhi Adalet", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 11:1, (2013), s.443-468.

ve gâye gözetilmeksizin boş yere yaratılmış değildir. Dünya hayatının yaratılmasının hikmeti âhiret hayatı içindir. Dünya hayatı tohum saçılan tarla hükmünde darü'l-mihne hikmet diyarı, âhiret hayatı ise dünyada ekilen tohumların filizlenip devşireleceği kudret diyarıdır. Aslolan âhirettir, esas olan insanın uzun vadeli ve ebedi menfaatleridir. Dünya ve ondaki kısa vadeli geçici menfaatler insan zihninde oluşabilmesi için verilmiş örnektirler. O âlem gerçek, bu âlem yalan olmakla beraber âhiret inancının temeli olması ve bu dünya hayatının dirlik ve düzen içinde devamı bakımından taşıdığı önemi itibarıyla değeri çok büyüktür. İki âlemin mevcut irtibatı bakımından hikmetleri sayılamayacak kadar çoktur. Şâyet Allah, insanlar için dünyada yaptıklarının karşılığını göreceği bir yer yaratmasaydı, onları vücuda getirmesi abes, hezl (eğlence, şaka) ve hikmet dâiresinden çıkan bir fiil olurdu. Düşünürümüz Mâtürîdî'ye göre insanın yaratılış hikmetinin yakın amacı dünyada imtihanı kazanması iken, nihaî amaç öteki hayatta onun ebedî mutluluğa kavuşması yani âhiret hayatı olmaktadır.

C. Ecel ve Ölümün Hikmeti

Mâtürîdî'ye göre hikmet dünyasında olan bütün fiillerin hikmetini anlayabilmek için ecelin, ölümün olması gerekir. Her canlının ölümlü olması gerçeği Yaratıcının hikmetini ve bilgisini gösterir.⁸³ Ölümün hikmeti herkesin gerçekleri bilmesidir. Ölümle kişi uyanır ve vahyin bildirdiği gerçekler bir bir ortaya çıkar. Uyku ölüm gibidir.⁸⁴ Ecel kelimesi, e-c-l kökünden, te'cil, gecikmek, geciktirmektir. Kelime olarak *belli bir vakit, süre veya o vaktin sonu* gibi iki anlamı içine alır.⁸⁵ İslâm inancına göre ölüm olgusu, dünya ve âhiret olmak üzere iki aşamadan ibaret olan hayat sürecinin ilkinin sona ermesi ve ikincisinin başlamasına geçişi sağlayan bireysel tercübedir. Âhiret hayatına geçişin kapısı niteliğindeki ecel ve ölümdür.⁸⁶ Ecel "*Allah'ın canlıların öleceğini bildiği zaman*"⁸⁷ diye tarif edilir. Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti anlamında kelâm terimidir.

⁸³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 503.

⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VIII, 262.

⁸⁵ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 10; Bkz. İsfehânî, *Müfredât*, s.11.

⁸⁶ Bkz. Hayati Hökelekli, "Dini Hayatın Bütünlüğü Açısından Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri", *İslâmda Ahiret İnancı, CÜİF İlahiyat Fakülteleri Eğitim Öğretim Koord. Toplantısı*, Sivas, 2007, s.146.

⁸⁷ Bkz. Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 118; Taftazani, *Şerhu'l-Akâid*, s. 211.

Canlıların her birinin yaşayacağı ecel tek olup kesinlikle değişmez, kaidesi Ehl-i Sünnet'in ilkesidir. Hiçbir canlı kendisi için takdir edilen zamandan önce hayat bulamayacağı gibi hakkında takdir edilen ölüm vakti gelmeden de ölmez.

Mâtürîdî, Kur'ân'da zikredilen her bir insan için olan "ecel-i kazâ" ile "ecel-i müsemmâ" ifâdelerini, Allah'ın iki ecelin varlığını bildirmesi olarak açıklar. Ona göre ilki, insanın etrafında cereyan eden ve kendisini de bekleyen ölümler olup Allah, bu ölümler aracılığıyla kıyâmeti insanlara bildirmiştir. Belirlenmiş bir ecelden murad edilen ise insanlara bildirilmeyen kıyâmettir ve onun bilgisi Allah'ın katındadır. Ayrıca hiçbir yaratılmış bu bilgiye sahip değildir. Yağmuru ve bitkileri idare etmekle görevli olan melekler de buna dâhildir. İster tabii, ister öldürülme sûretiyle veya kazâ sebebiyle olsun, vuku bulan ölüm olaylarında her ölen kişi şüphesiz eceli ile ölmüştür.⁸⁸ Kur'ân'da birçok âyette⁸⁹ *ecel-i kazâ* ve *ecel-i müsemma* geçer.⁹⁰ Genel olarak herhangi bir şey konusunda, önceden tayin ve tesbit edilmiş süre ve bu sürenin sonu anlamında kullanılır.⁹¹ İslâm âlimlerine göre, canlı varlıkların biri tabii (أَجَلٌ مُّسَمًّى) *ecel-i müsemmâ*, diğeri hastalık ve kazâ sebebiyle gelen ihtirâmî (أَجَلًا قَضَى) *ecel-i kazâ* olmak üzere iki eceli vardır. *Ecel-i tabîi*; normal şartlar ve durumlar dâhilinde kişinin hayat sürmesi ve bu müddet sonunda da tabîi olarak ölmesidir. *Ecel-i ihtirâmî* ise yanma, boğulma, zehirlenme veya zehirli bir hayvanın sokması gibi, harici sebeplerden biri ile vâki olan ölümdür. Kısaca ârizi bir ölüm şeklidir.⁹² Ecel, ölüm vaktidir ve onu ifâde eder. Ölüm hâdisesi gerçekleştiğine göre,⁹³ belli bir süre yani ömür bitmiş, hayat sona ermiş demektir.⁹⁴

Ecelin hadiste her zaman gelebileceği anlatılır. Bir rivâyette Hz. Peygamber yere bir kare çizdi. Sonra bu karenin ortasından kare dışına uzanan bir çizgi daha çizdi. Daha sonra bu çizginin

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 96, III, 106.

⁸⁹ Bkz. Münafikun, 63/11, Nuh, 71/4, Hac, 22/5.

⁹⁰ Enam, 6/2. Bkz. En'am, 6/60, Zümer, 39/42, أَجَلٌ مُّسَمًّى Bkz. Fâtır, 35/45.

⁹¹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, II, 11; İsfehânî, *Müfredât*, Ecel Maddesi, s.11; Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 118; *Şerhu'l-Akâid*, s. 211, Cihat Tunç, "Ecel", DİA, İst, 1994, X, 380.

⁹² Bkz. Eş'ari, *el-İbane*, s. 53 vd., Bkz. Bakillani, *Temhid*, s. 332 vd., Bkz. Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 118 vd., Bkz. *Şerhu'l-Akâid*, 211 vd., Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 153 vd., Bkz. Zemâhşeri, *Keşşâf*, II, 4, Bkz. İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 262.

⁹³ Bkz. Âl-i imrân, 3/145.

⁹⁴ Bkz. Kâdî Abdülcebbar, *Şerh*, s. 782; Bkz. Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 119 vd.

ortasından itibaren bu ortadaki çizgiye kesişen bir takım küçük çizgiler daha çizdi. Bunları şöyle izah etti; “*Şu karenin ortasındaki uzun çizgi insandır. Şu kare de, onu her yönden kuşatan ecelidir. Şu kare dışına uzanan çizgi ise, kişinin emelidir, istekleridir. Bu ufak çizgiler de, (kişinin hayatı boyunca her zaman karşılabileceği) bir takım âfet ve musîbetlerdir. Şimdi, insana şu âfet isâbet etmezse, diğeri dokunur, o da dokunmazsa, öteki isâbet eder... (nihâyet) onu son âfet ölüm yakalayır.*”⁹⁵

Diğer bir rivâyete göre Hz. Peygamber elindeki iki çakıl (dan birini yakına, diğerini uzağa) atarak: *Şu uzağa düşen emeldir. Bu yakına düşen de ecelidir. Kişi emeline ulaşmak için gayret ederken ona ulaşmadan ölüverir.*⁹⁶ Dolayısıyla ölümün gizli olduğu hikmetiyle ecelin her an her zaman gelebileceğidir. Düşünürümüz Mâtürîdî, Ecel’in kaderde yazıldığı gibi olacağını açıklar.⁹⁷

Mu'tezile'nin *Allah bir millete ömürler biçer, başkaları da ömürleri bitmeden öldürür, ecellerini öne alırlar,*⁹⁸ düşüncesini Mâtürîdî, *Allah'a sefeh ve zulüm gerektiren ihtiyaç ve yalancılık unsurunun nisbet edilişi sözkonusudur*⁹⁹ diyerek reddeder. Allah kişinin sıla-i rahimde bulunacağını bilmiş¹⁰⁰ ve ömrünü, sıla yapmayacak olsa O'nun ilmi çerçevesinde olabileceğinden daha fazla yapmıştır,¹⁰¹ der. "*Bir yerde vebâ olduğunu işittiğinizde oraya girmeyiniz. Bir yerde vebâ ortaya çıkar, siz de orada bulunursanız, hastalıktan kaçarak oradan dışarı çıkmayınız*"¹⁰² hadisini Mâtürîdî, eceli gelenin bir vesileyle ölüm ile karşı karşıya kaldığını açıklar.¹⁰³ Mu'tezile'nin “katil eceli öne alır, o yüzden ceza görür” veya “sıla-i rahim yapanın ömrü uzar” gibi düşüncelere verdiği cevaplarının sonraki Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşlerine temel teşkil ettiğini de görmekteyiz. Mâtürîdî'ye göre ölümle nefis dünyada ektiği tohumların ekinlerini hasat

⁹⁵ Bkz. Buhâri, rikâk 3, 4; Tirmizi, kıyame 22, 23; Tirmizi, zühd 25.

⁹⁶ Bkz. Tirmizi, emsâl 7.

⁹⁷ Bkz. Âl-i imrân, 3/154.

⁹⁸ Bkz. Kâdî Abdülcebâr, *Şerh*, s.782; Bkz. Taftazâni, *Şerhu'l-Makâsîd*, II, 119.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s.349.

¹⁰⁰ Bkz. “Sadaka ve akrabayı ziyaret, gözetme, belâyı def eder, ömrü de uzatır. Kim rızkının bol olmasını ve ecelinin te'hir edilmesini arzu ederse hısım akrabasını gözetmesin, ziyaret etsin.” Buhâri, edeb 12; buyû' 13; Müslim, birr 20-21; Ebû Davud, zekat 45, İbn Hanbel, *Müsned*, III, 266.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 451, Bkz. *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 182, II, 133-4.

¹⁰² Buhârî, tıb 30, Müslim, selâm 98-100.

¹⁰³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 218.

etmek için yeniden doğar.¹⁰⁴ Ona göre insan ölünce her fiilin hikmetini anlar, herşeyi müşahede eder. Ölüm nefisleri şerden sakındırmak, hayra teşvik içindir.¹⁰⁵ Bir yerde Ecel'i "kitabın mueccel" ve "levh-i mahfuz" olarak açıklar.¹⁰⁶ Ona göre ecelin vakti saati yazılmıştır, bellidir. İnsanın yapısı gereği acelecidir, ecelin gizlenmesi de dünya hayatının huzurlu yaşanmasıdır. Ecel vakti nerede gelirse orada da ölüm gerçekleşir.¹⁰⁷

Ölümün hikmeti her şeyi hikmetiyle, ilmiyle yaratan Allah'ın rububiyetine ve tevhidinde delillerin olmasıdır. Çünkü her nefis ölümle gerçekleri anlar ve kazandığını ölümle karşısında bulur. Dünya hayatı mü'mine hikmettir.¹⁰⁸ Dünyada yaptığı fiillerin âhirette karşılığı olmalıdır. Allah, adâlet sahibidir. Ya ona Allah tarafından ihsan edilen nimetlerin sevincini tadacak ya da cezasının acısını çekecektir. Ölüm her nefis için mukadder, ölümden sonraki âhret hayatı ise muhakkaktır.¹⁰⁹ Bu dünyada zâlimler olduğu gibi hakkı elinde alınmış, haksızlığa uğramış mazlumlar da vardır. Eğer herkesin hakkını alacağı –hâşâ- bir âlem yok ise ve ölüm ile hayat tamamen sönüyorsa, böyle bir dünyayı yaratan Allah, onu hikmetsiz, dengesiz ve adâletsiz yaratmış olur.¹¹⁰ Oysa kâinatta kanunsuz, hikmetsiz, dengesiz, düzensiz hiçbir şey yoktur. Her şeye bir denge ve adâlet hâkimdir. Görünen dünyada bu denge ve adâlet tam gerçekleşmiyor. Öyleyse ilâhî adâletin tam gerçekleşeceği, haklının hakkını alacağı, haksızın da ceza göreceği görünmez bir âlem vardır. İşte o âlem, bedenden ayrılan rûhun gideceği âhret âlemidir. Ölüm olmazsa Allah'ın hikmet gereği dünyayı yaratmadığı sefeh gereği yarattığı sonucu ortaya çıkar ki bu durum Allah hakkında muhaldir. Âlem ise hikmetlerden bir hikmet olarak yaratılmıştır. Dünya hayatı kâfir için eğlence, oyun, süslenme, çoluk çocuk ve çoğalma, övünme yeri, mü'min için ise hikmet yurdudur.¹¹¹ Allah insanı imtihan etmek maksadıyla yeryüzüne göndermiş, insanların hangisinin daha güzel amelde bulunacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır.¹¹² Bir

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VII, 469.

¹⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, X, 103.

¹⁰⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 500.

¹⁰⁷ Ra'd, 13/38, İbrahim, 14/17, Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 352, 358.

¹⁰⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 553.

¹⁰⁹ "Her nefis ölümü tadacaktır..." Enbiya, 21/35.

¹¹⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 552, IV, 67, Bkz. Ay, "Ahiret İman", s.246.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 552.

¹¹² Bkz. Mülk, 67/2, Âl-i imrân, 3/145.

hayatın arkasından ölümün ve onun arkasından diğer bir hayatın karşıt olarak yaratılması, insanların bu ikisi arasında iyi bir çalışma gayretiyle Allah'ın mülkünde güzel bir işçi, yüksek bir görevli olmak üzere yarış için bir imtihan meydanına çıkarılmaları hikmetine, bu da hayattan hayata, güzellikten güzelliğe bir yükseliş nizâmı ve en güzel amellere daha güzeliyle mükâfat vererek ileride bambaşka bir hayata ulaştırılmaları hikmet ve gâyesine yöneliktir.¹¹³

Mâtürîdî'ye göre, imânın zıddı küfür içinde olmanın amelleri ölümle yok ettirdiğini ama îmân ile amellerin karşılığının mutlaka olacağıdır.¹¹⁴ Ölümün hikmeti dünyada yapılan amellerin karşılık bulması içindir. Allah'ın yeryüzünü gökyüzünü ve içindekileri yaratmada hâkim, her şeyi yerli yerinde koymada hikmet fiilleri yapar.¹¹⁵ Mâtürîdî, imtihanın sırrının akli kullanıp kullanmakta olduğunu belirtir ve *insanın imtihanı kazanabilmesi için Hakim Yaratıcı bu dünyayı uygun bir tarzda yaratmıştır*,¹¹⁶ diyerek dünyanın yaratılış hikmetini de açıklar. Allah yeryüzünü ve gökyüzünü boşu boşuna yaratmamış, ikisini de hikmetle yaratmıştır. Bu hikmeti anlayabilmesi, tefekkür edebilmesi için akıl vermiştir ve hikmetleri anlayabilmemiz için de aklımızı kullanmamızı ister. Mâtürîdî'ye göre ölüm, geceden sonra gündüzün gelmesi, ölü bitkilerin yeşerip canlanması örneğinde olduğu gibi kesin ve öldükten sonra insanlar da bu şekilde canlanacaklardır. Her yıl baharda canlanma olayını Allah zihinlerde kalması, yaratıcıyı bulabilmemize canlı örnek olması için tekrarlamaktadır. Ölümün hikmeti de tekrar dirilmek, âhîret hayatı içindir. Ahîret hayatında ruha tekrar hisleri, kuvveleri verilecektir.¹¹⁷ Düşürümüne göre insanın ruhu ölümle gideceği âhîret hayatında beden kafesinden ruhun kurtulmasıyla kapasite alanı yeni giyeceği bedeninde biraz daha genişleyecek ve algılaması daha da belirgin olacaktır.

Yine O, “Hakim”i açıklarken Allah'ın yarattıklarını yaratmada hâkim, yaratmada vahdaniyetine delâlet ettiğini belirtir ve yaratmasında noksanlık, bozukluk, yanlışlık olmamasıyla ve yaratıklarının maslahatını, onlara yararlı, faydalı, tedbirli olmaları için her şeyi yaratmasında

¹¹³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 552-3, Bkz. M.Ay, “Ahirete İman”, *İslam İnanç Esasları*, s.224 vd.

¹¹⁴ Âl-i imrân, 3/185, Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 552-3.

¹¹⁵ En'am, 6/73, Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 128.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 126, VI, 461, 473.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 104, Bkz. Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, DİA, Ankara, 2002, XXV, 517.

hata olmaması yönüyle de hâkim olduğunu da söyler.¹¹⁸ Yani Allah, ölümden sonra dünyada yaptıklarının karşılığını eksiksiz tastamam vermesiyle de hâkimdir. Mâtürîdî'ye göre En'am, 31-32. âyetlerinde Allah'ın huzuruna çıkmayı Allah ile karşılaşmayı O'na kavuşmayı yani ölümü yalan sayanların durumunun psikolojisini açıklanır. Allah'a kavuşmak yani ölüm yaratıcının canlılara sunduğu hikmetidir, rahmetidir. Ölüm dolayısıyla âhîret olmazsa bu dünyanın da önemi yoktur. Dünya âhîret için yaratılmıştır. Bu dünya hayatı oyun eğlence gibidir. Asıl hayat âhîret hayatıdır.¹¹⁹ “*Dünya kâfirin cennetidir. Orada dünya oyunuyla oyalanır. Dünya mü'mine ise hapishanedir. Ölümle rahatlar*”¹²⁰ denilmiştir. Mü'min dünyada sanki hapishane gibi kendini helâk eden şehvetini tutar, günâhlardan sakınır. Kâfir ise şehvetini serbest bırakır, herşeyi serbestçe yapar, cennette mü'minin yapacağı gibi. Bu yönüyle dünyası ona geçici cennet gibi olur. Ama ölümlerle kâfir ateşe girer. O ateşe yani cehenneme göre bu dünya cennet gibidir. Mü'min ise ölümlerle her türlü rahmete kavuşur. Dünya sıkıntılarından, musibetlerinden kurtulur. Cennete girer. Geride bıraktığı dünya hayatı ise cennete göre sanki zindan gibidir.¹²¹

Bu bağlamda mü'min için dünyada başına gelen her türlü ve sıkıntı bir yönüyle rahmet, hikmet, fazl olmaktadır. Ama bunun anahtarı yani anlaşılması ölümlerdir. Kâfirlerin görüp görecekleri rahmet yalnız bu âlemedir. Yani kâfirin bütün saâdeti kısa dünya¹²² hayatındaki zahîrî rahat ve saadetidir. Kâfir ebedî Cehennemi hak ettiğinden bazı iyiliklerine mükâfat olarak dünyada rahat içinde bir nevi Cennet hayatı yaşamaktadır. Cezası kısa dünya hayatında çekmekle kurtulacak cinsten olmadığından âhîrete bırakılmaktadır. Bazı küçük dâvâlar mahallî mahkemelerde hemen halledilip karara bağlanırken, büyük dâvâlar, daha büyük merkezlere havale edilmektedir. Bunun için kâfirler dünyada kısa da olsa bir nevi Cennet hayatı yaşamaktadırlar. Yalnız bu husus hadisin ifâde ettiği maddî ve zahîrî cihetlere bakmaktadır. Yoksa mânen ve hakikâten mü'min dünyada bir Cennet hayatı yaşadığı gibi, kâfir de mânen Cehennem gibi ruhî ıztıraplar çekmektedir. Çünkü rahat ve refah içinde yaşamak başka, mânevî bir huzur ve saadet; vicdanî bir rahat içinde yaşamak daha başka bir şeydir. İlk bakışta ne kadar meşakkatli olursa olsun, mü'minin îmânı ruhunda manevî bir Cennet hükmüne geçmektedir.

¹¹⁸ En'am, 6/83, Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 152.

¹¹⁹ Bkz. Ankebut, 29/64.

¹²⁰ Bkz. Müslim, cennet 1, zühd 1, Bkz. Tirmizi, zühd 16, Bkz. İbn Mâce, zühd 1-2.

¹²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 67.

¹²² Bkz. Hac, 22/47, Secde, 32/5, Nâziât, 79/46.

Kâfirin küfrü ise onun mahiyetinde mânevî bir Cehennemî saklamaktadır. İnsanlar ölünce bu uyku gibi olan bu âlemden uyanırlar.¹²³

Eş'ari âlimlerinden Gazâlî'ye göre insanlar üç kısma ayrılırlar. Bir kısmı dünyaya dalmışlar, bir kısmı henüz tevbe etmiş ve Hakka yönelmiş, üçüncü kısım da kemâle ermiş ariflerdir. Dünyaya dalan ölümü anmaz, anarsa da dünyadan nasıl ayrılacağını üzümlere anar ve ölümü yerer. Dolayısıyla Allah'tan uzaklaşırlar. Çünkü ölümü yerip hikmetini anlamamak Allah'tan uzaklaşmaya sebeptir. Ölümün hikmetini bilen arife gelince, o devamlı ölümü hatırlar, ölümün hikmetini bilir. Çünkü ölüm gerçek sevgili ile buluşmadır. Ölümün gecikmesiyle canı sıkılır. Bir an önce sevgiliyle kavuşmak arzusundadır. Ölümün hikmetini bilenler dünya hayatının önemini de kavrayıp her bir anlarını öbür tarafa âhirete geçirmeye yönelik fırsat kollarlar.¹²⁴ Ölümün hikmetini anlayan mü'min için ölüm hikmet diyarından kudret diyarına göçtür. Bu durumda ani ölüm mü'min için rahmet olmaktadır.¹²⁵ Çünkü mü'min gerçek sevgili ile her an buluşmaya iştiağ duyar. Dünya mü'min için bir nevi ceza ve imtihan yeri olmaktadır. Ebedî saâdete nisbetle hayatı, görünürde meşakkat ve sıkıntı ile geçtiğinden “*dünya mü'minin zindanıdır*”¹²⁶ denilir. Âhirete inanan kimse, iyi amellerle ebedî saadete kavuşacağını bildiğinden yaptığı iyilik ve ibâdetlerinden haz duyar. Yaratıcının bu da bir hikmeti gereğidir. Ölüm Allah'a kavuşmasıdır. Seven her zaman sevdiğine kavuşmak ister. Hadisin ifâdesiyle “*..mü'mine ölüm gelince, Allah'ın rızası ve ikrâmıyla müjdelendir. Önünde ölümden başka daha sevgili bir şey yoktur.. mü'min Allah'a kavuşmayı sever, Allah da ona kavuşmayı sever...kâfir ise ölümden hoşlanmaz...*”¹²⁷

İslâm Filozoflarından Kindî (v. 252/866)'ye göre, ölümden korkmak yersizdir. Ölüm bizi gerçek vatanımıza götüreceğ bir gemidir. Gerçek vatanda, yokluk, hasret ve üzüntü yoktur. Ölüm doğamızın tamamlanmasından ibarettir. Ölüm yoksa insan da yoktur. Ölümlü olmayan, insan değildir. Buna göre olmamız gereken durumda olmak kötü değildir. Kötü olan, olmamız gereken durumda olmamaktır. Kötü olan ölümün olmayışıdır. Çünkü ölüm yoksa insan da yoktur.

¹²³ “İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar” Aclûni, *Keşfü'l-Hafa*, II, 414.

¹²⁴ Bkz. Gazâlî, *İhyâü Ulumi'd-Din*, İstanbul, 1974, IV, 807-9.

¹²⁵ Hadiste: “*Ani ölüm mü'min için rahmettir*” buyrulmuştur. Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, IV, 827.

¹²⁶ Müslim, zühd, 1; Tirmizî, zühd, 16; İbn Mâce, zühd, 3; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 197, 323, 389, 485.

¹²⁷ Buhârî, rikâk 41; Müslim, zikr 14; Tirmizî, cenâiz 67; Nesâî, cenâiz 10.

O halde ölüm kötü değildir. Ölüm korkusu hayat ve ölüm hakkındaki bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Çünkü nefisler ölümsüzdürler, ebedî mutluluğa ereceklerdir.¹²⁸ Fârâbi (v. 339/950)'ye göre erdemli insan, ölüm karşısında dirâyetle durur. Ölümün gerçekleşmesiyle, kendisine hiçbir kötülüğün asla ulaşamayacağını ve ölüm anına kadar kendisine gelmiş olan iyiliğin kendisiyle beraber olduğunu ve ölümlü kendisinden ayrılmayacağını düşünür. Bu yüzden ölümden korkanlar cahil insanlar, dünyasal zevklerden mahrum kalma endişesiyle ölümden korkarken fasık insanlar cahil insanlardan daha çok acı duyarlar. Câhil insanlar, mutluluğu sadece ölümlülikle kaybedeceklerini düşünürler. Ölümden sonraki mutluluk hakkında bir şey bilmezler. Bilgiye sahip olmakla birlikte doğru çizgiden uzak bir hayatı seçen fasık ise iyilik üretmemenin acısını daha çok çekecektir.¹²⁹ İbn Sina (v. 428/1037)'ya göre insanın tanımı, yaşayan (hay), idrâk eden (natık), ölen (mâit) demektir. Bu tanıma göre, ölüm, insanın tamamı ve kemâli olmuş olur. Ölüm ile insan, en yüksek ufkuna döner. Her şeyin, kendi tanımında ve tanımının da kendi cinsi ile faslından birleşik olduğunu ve insanın diri, düşünen ve ölümlü olduğunu bilen bir kimse, insanın kendi faslına istihale edeceğini bilir. Çünkü her birleşim, birleşimi olduğu şeylere dönüşecektir. Kendi zatının tamam olmasından korkandan daha bilgisiz bir kimse bulunabilir mi? Yokluğunu, hayatında, noksanını tamam olmasında zannedenden daha kötü ve çirkin halli bir kimse tasavvur edilebilir mi?¹³⁰ İbn Sina (v. 428/1037), ölümsüzlüğü, tamam olma ile özdeşleştirirken, hayatı, noksanlıkla îzâha yönelmekte ve nakıs olan kimsenin tamam olmaktan korkmasının cehâletin en son aşaması olduğunu belirtmektedir. Onun diliyle, ölüm bir açıdan insanın tabiatın tutsaklığından kurtuluşudur. İnsanın öte dünyada, buradaki gibi her gün sabahleyin uyanacağı gibi uyanmasıdır.¹³¹

Ölüm konusunda çağımızın düşünürlerinin bir kısmı ölümü hikmet olarak görürler, hayat da ölümlülikle değer kazanır. Ölümün hikmetini bilenler, yani ebediyete olan inanç bir anlamda bu dünyada erdemli insanların sayısını artırmaktadır.¹³² Tasavvufta da ölüm aynı paralelde

¹²⁸ Bkz. Kindî, *Risâle fi'l-hile li def'il-ahzan* (Çev. Mahmut Kaya, İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri, İstanbul, 2003, s.64; İbn Miskeveyh, "Ölüm Korkusu, Mahiyeti ve Nefsin Ölümden Sonraki Durumu", (Çev.İ.Aslan), AÜİFD, 52:2, 2011, s.327-329.

¹²⁹ Bkz. Farabi, *Fusul'ül Medeni*, (Çev. Hanefi Özcan), İzmir, 1987, s. 63.

¹³⁰ İbn Sina, *Fi'l Havf mine'l Mevt*, (Çev. M.H.Tura, Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risâlesi), İst, 1959, s.140.

¹³¹ Bkz. Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul, 1991, s. 9.

¹³² Bkz. Hüseyin Karaman, *Ebû Bekir Razi'nin Ahlak Felsefesi*, İstanbul, 2004, s.13 vd.

yorumlanır. Önemli mutasavvıflardan Seyyid Burhaneddin (v. 645/1244), “Allah yolunda cihâd eden kimseler yok mu? Onlar, şâirin şiir söylerken kâfiye aradığı, talebenin tatil gününü beklediği gibi, ölümü ararlar ve beklerler”¹³³ diyerek ölümü beklemeyi cihâda benzetir. Mevlânâ (v. 672/1273)’ya göre, ölüm ayrılık değil, ilâhî sevgiliyle kavuşmadır. O, ölüm anını, “şeb’i arus/düğün gecesi” olarak adlandırır.

*“Ben ölüp de tabutumu geçirdikleri zaman, benim bu cihanın derdiyle uğraştığımı zannetme. Cenazemi görünce ayrılık ayrılık diye ağlama, benim sevgilimle kavuşma anımdır.”*¹³⁴

Ölüme hikmet dolu bakış açısıyla, insanlara güven ve umut veren Mevlânâ’ya göre ölüm, sevgiliye yani Allah’a ve aynı zamanda sonsuz imkânlar dünyasına kavuşmaktır. Yunus Emre (1240-1321)’ye göre de ölüm, ruhun cesetten ayrılmasıdır. Bu ölüm, insanlara korku verir. Yunus, sonsuzluk arzusuyla ölümden korkmamaya çağırır. Ölüm ile yok olduğunu gören insanoğlu, varlığının hikmetini araştırır. Bu, onu yaratıcıyı bulma noktasına ulaştırır. O’na ulaşmak ancak, insanın, varlık ve yokluk çölünü geçmesiyle mümkün olur. İnsanı, varlığa ulaştıran, sonsuzluğa ulaştıran bir nokta da yokluk fikridir. Ölmeden önce ölmenin manası budur. Onun sistemi içinde ölüm korkusunun en temel güvencesi yaratıcıyı bulmak, onu düşünmektir. Çünkü ölüm sonsuzluk yoluna girmektir. Öyleyse ölümden korkmamalı aksine sevinmelidir.¹³⁵ Böylece o, ölümü hikmetli görüp sevdirmeyi dener ve insanların üzerinde biraz daha fazla düşüncelerini sağlamak için sürekli ölüm temasına değinir ve sonsuzluğa olan inancı vurgulamakla beraber, insanları ölüm sonrası için hazırlıklı olmaya da çağırır. Emekli Kelâmcılardan Süleyman Toprak ölümden sonra ölüye yapılacaklar ve görevler hakkında ise şöyle der:

“Dünyada medenî, kibar ve nazik insanlar uzun bir yolculuğa gidecek olan arkadaş ve yakınları için yolda ve gideceği yerde lâzım olacak birçok eşya hazırlayarak onu uğurlayıp yolcu ederler. İnsanlığa medeniyet, nezâket ve edebin en üstünüünü öğretmeyi gâye edinen dinimiz İslâm, dünya hayatından âhiret hayatına intikâl etmek üzere uzun bir yolculuğa çıkan bir mü’mini, geride kalan din kardeşlerinin hazırlayıp âhiret sarayının ilk merhalesi olan kabrin kapısına kadar yolcu etmelerini ve gereken hizmette bulunmalarını kifâyeten farz kılmakta ve bu

¹³³ Bkz. Seyyid Burhaneddin, *Maarif*, s. 49.

¹³⁴ Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî*, (Çev. Velid İzbudak), İstanbul, 1991, IV, 292.

¹³⁵ Bkz. Mehmet Bayrakdar, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Ankara, 1991, s.74.

vazifeyi layıkıyla yapanlara büyük ecir ve mükâfat va'd etmektedir. Lâkin va'dedilen bu eciri alabilmek ve sevap yerine günâh kazanmamak için bu vazifelerin dinin emrettiği gibi yapılması gerekir.”¹³⁶

Mâtürîdî'nin sisteminde ecel ve ölüm hikmettir, nimettir, lütuftur. Ölüm, imân ehli için bir terhis olmaktadır. Ecel ise, asıl âleme gidişin terhis tezkeresidir, bir mekân değiştirmedir bir sonsuz hayatın başlangıcı ve kapısıdır.¹³⁷ Bu bağlamda ölüm bir nevi dünya zindanından çıkış ve cennet bağlarına doğru yolculuğun başlangıcıdır. Bu manada âhiret hayatının başlangıcı olan ölümün hikmeti ise dünya tarlasında ektiği tohumların yani yaptığı güzel amellerin mükâfatını, rızası için çalıştığı hizmetinin karşılığını almak için Rahman'ın huzuruna girmeye vesile ve saadet yurduna gitmeğe bir davet hükmünde olmaktadır. Mü'min niye çok ekin ekmedim diye, nefesine ve şeytana kânan da “niçin kandım?” diye pişman olur. “Ölüp de pişman olmayan yoktur, mutlaka herkes duyar: İyi yolda olan hayrını daha çok artırmadığı için pişman olur. Kötü yolda olan da nefisini kötülükten çekip almadığına pişman olur.”¹³⁸

“Sizden hiçbiriniz başına gelen bir sıkıntıdan ötürü ölümü asla temennî etmesin. Şâyet ölümü istercesine olağanüstü bir darlıkta kalırsa, o zaman şöyle desin: Allah'ım! benim için yaşamak hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat, benim için ölüm hayırlı olduğu vakit de beni öldür”¹³⁹ “.. ölümü temennî etme! Çünkü sen iyilerden isen (yaşarsan), iyiliğin üzerine iyilik artırırsın ki, bu senin için hayırlı olur. Eğer günâhkâr isen, o zaman da ölümün geciktirilmekle affedilmeyi istersin, günâhlarından tevbe edersin ki, bu da senin için hayırlıdır”¹⁴⁰ uyarısıyla hikmet dünyasının her anını değerlendirebilmeyi tavsiye etmektedir.

Âhireti idrâk edebilmek için dünyadaki duyularla örneklerini de idrâk edebilme yoluyla oluşabileceğini söyleyen Mâtürîdî, “idrâk duyular yoluyla oluşur”¹⁴¹ diyerek âhiret hayatını idrâk edebilmemiz için zararlı nesnelere yaratıldığını söyler.¹⁴² Ona göre âhiret azabı ve mükâfatı,

¹³⁶ Süleyman Toprak, *Kabir Hayatı*, s. 134.

¹³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 104, Bkz. *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XV, 286,

¹³⁸ Tirmizi, zühd 59.

¹³⁹ Tirmizî, kıyâmet 26; zühd 4; Nesâî, cenâiz 1; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 293.

¹⁴⁰ Buhâri, temenni 6.

¹⁴¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 12.

¹⁴² Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 253.

karşılığı bulunan dünya lezzetleri ve eziyetleriyle idrâk edilebilir. Ona göre uhrevi fiillerin sonuçları için duyular âleminden örnekler zihinlerde canlandırılabilmesi için yaratılmıştır.¹⁴³ Düşünürümüze göre âhiret hayatı yaratılmasaydı Allah'ın insanları yaratması, sırf onları yok etmek amacıyla olurdu. Onları sırf yok etmek amacıyla yaratması ise abes, batıl ve sefihliktir. Bu da Allah'ın rububiyetine ve hikmetine aykırı olurdu. Ona göre insanın yaratılışının yakın amacı dünyada imtihanı kazanması iken, nihai amaç öteki hayatta onun ebedi mutluluğa kavuşması olmaktadır. Dolayısıyla âhiret hayatı insanın yaratılışının asıl amacıdır. Mü'min ise ölümle her türlü rahmete kavuşur. Dünya sıkıntılarından, musibetlerinden kurtulur. Cennete girer. Geride bıraktığı dünya hayatı ise cennete göre sanki zindan gibidir.¹⁴⁴

Mâtürîdî, “*ecel, vakti gelince ne öne geçer nede geriye bırakılır*”¹⁴⁵ âyetlerinin Mu'tezile'nin “katil öldürmekle eceli öne alır” görüşüne reddiye olduğunu söyler.¹⁴⁶ Çünkü ecel vakti gelince ne öne alınır ne de geriye bırakılır.¹⁴⁷ Ölümün ecelle gizlenmesinin hikmeti ne zaman geleceğini bilinmeden ölüme hazırlıklı olmak, her türlü halde Allah'ın emir ve yasaklarına uygun hareket ederek teslim olunmasıdır. Mâtürîdî'ye göre bireysel ölüm zamanının bildirilmemesi gibi bütün insanlığı kapsayan kıyâmet vaktinin bilinmezliği ve ansızın gerçekleşecek olması da insanı sorumluluk sahibi kılarak kötülüklerden uzaklaştırmakta ve âhiret âlemi adına hazırlık yapmasını sağlamaktadır. Böylece kıyâmet zamanının açıklanmaması bir rahmet olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü kıyâmet zamanın insanlarca bilinmesinin pratik bir faydası da yoktur.¹⁴⁸ Hz. Ali (v. 40/661)'nin bunun hikmeti ile ilgili sözleri de şöyledir:

“Ölümü çokça hatırlamanızı ve ondan gafil olmamanızı tavsiye ederim. Sizin peşinizi bırakmayan bir şeyden nasıl gafil olabiliyorsunuz? Ve size göz açtırmayıp mühlet tanımayacak birisine nasıl ümit bağlıyorsunuz? Gözlerinizle gördüğünüz, bineksiz kabirlere taşınan, hiçbir arkadaşı olmadan oraya bırakılanların ölümü, size öğüt olarak yeter. Sanki onlar dünyada hiç ömür sürmemişler de orası onların öteden beri edindikleri devamlı yurtları olmuştur. Dünyayla

¹⁴³ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 67, 168.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 67.

¹⁴⁵ Münafikun, 63/11, Nuh, 71/4.

¹⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 50.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 454 vd.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VII, 469.

*dostluk aldatır.*¹⁴⁹ Son devir âlimlerinden Elmalılı (v.1361/1942)'ya göre ölüm, hayat ve imtihan kavramlarının bir arada zikredilmesi hikmet gereğidir. Hayatın arkasından ölümün ve onun arkasından diğer bir hayatın karşıt olarak yaratılması, insanların bu ikisi arasında iyi bir çalışma gayretiyle Allah'ın mülkünde güzel bir işçi, yüksek bir görevli olmak üzere yarış için bir imtihan meydanına çıkarılmaları hikmetine yöneliktir.¹⁵⁰

Sonuç

İnsan bu dünyaya imtihan için gönderilmiştir. Ecel ve ölümün hikmeti bu asıl yaşanacak hayatın başlangıcı ilk adımı olması herkesin gerçekleri bilmesidir. Ölümle vahyin bildirdiği gerçekler bir bir ortaya çıkar. Ecel ve ölümler gerçekleşen âhiret hayatının yaratılması Allah'ın rububiyetine ve tevhidinde delillerin olmasıdır. Her canlının ölümlü olması gerçeği Yaratıcının hikmetini ve bilgisini gösterir. Zira ölüm filozofların mahiyetini anlamaktan âciz kaldıkları bir gerçekliktir. Bilginlerin ölümü anlamaktan âciz kalmaları ölümün yaratıcısının ne kadar büyük bir hikmete ve bilgiye sahip olduğunu gösterir.

Eğer ecel ve ölüm gizli olmasaydı dünya yaşanmaz bir çile olurdu. Ecel ve ölüm, dünyayı âhirette hasat edilecek bir ziraat yapılacak bir tarla gibi görmesini sağlayan araçtır. Ölüm olmasaydı, bir evde anne babaların yanında, neneler, dedeler, bunların da dedeleri.. onların hastalıklarla mücadeleleri, onlara hizmet edenlerin durumu hayatı yaşanmaz hale getirecekti. Canlılar hiç ölmeseydi dünya yaşanmaz hale gelebilirdi.

Ölümü de hayatı da birer hikmet ve nimet olarak yaratan Allah, hiç abes iş yapmamış, her şeyi yerli yerinde ve tam bir mükemmeliyet içinde yaratmıştır. Zulmedenlerden mazlumun, gadredenlerden de mağdurun hakkını alması ilâhî hikmet ve adâletin gereğidir. Bu dünyaya anlam kazandıran ve onun lezzet ve acılarına kalıcı bir değer yükleyen şey âhiretin varlığıdır. Dolayısıyla birçok hikmeti olan öteki âleme geçiş, ecel ve ölümle olmaktadır.

¹⁴⁹ Ali b. Ebi Talib, *Nehcü'l-Belağa*, (Çev. Beşir Işık ve diğerleri), Ankara, 1990, s.242-3.

¹⁵⁰ Bkz. Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 5155.

Kaynakça

- ACLUNÎ, İsmail b. Muhammed, Keşfü'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbas, Beyrut 1405
- AKLIN, Yahya, "Hikmet" İA (MEB), cilt: V, İstanbul 1977
- ALÎ b. Ebi Talib, Nehcü'l-Belağa, Çev. Beşir Işık ve diğerleri, Ankara, 1990.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, Muvazzah İlm-i Kelâm, İstanbul 1959
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah, Camiu's-Sahih, Çağrı Yay, İstanbul 1981
- CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, İstanbul 2004
- CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, es-Sihah Tacü'l-Lüga, tahk. A.Abdulğafur Attar, Beyrut 1979
- EBÛ'L-VEFA, Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşi, el-Cevahirü'l-Mudiyye fi Tabakati'l-Hanefiyye, Kahire 1413/1993
- ERZURUMLU İbrahim Hakkı, Marifetnâme, Sad: Turgut Ulusoy, Ankara trs.
- FİRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub, el-Kâmûsü'l-Muhît, Beyrut 1986
- GAZÂLÎ, Ebû Hamid, İhyau Ulumi'd-Din, Çev. A.Serdaroğlu, Bedir Yay, İstanbul 1974.
- , el-İktisâd fi'l-İtikad, Trc: A.Duran, İtikadda Orta Yol, Hikmet Neşr, İstanbul 2004
- ,el-Mustasfa min İlmi'l-Usul, trc. H.Yunus Apaydın, İslâm Hukuk Metodolijisi, Klasik Yay, İstanbul 2006
- ISFEHÂNÎ, Râgıb, el-Müfredât fi Garîbi'l- Kur'ân, Tahk. S. A. Ravâviri, Beyrut 1992
- İBN FARİS, Ebû'l-Hüseyin Ahmet, Mu'cemu Mekayisi'l-Luga, "hkm" madd., Thk. Abdusselam Muhammed Hasan, Beyrut trs.
- İBN MANZUR, Cemaluddin, Lisânü'l-Arab, Beyrut trs.
- İBN SİNA, Uyunü'l-Hikme, Neşr. Hilmi Ziya Ülken, Ankara 1953
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı, Yeni İlm-i Kelâm, Haz. Sabri Hizmetli, Ankara 1981
- KÂDÎ Abdulcebbar, el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl, neşr.İ.Medkur-T.Hüseyin,Kahire 1962.
- KARAMAN, Hüseyin, Ebû Bekir Razi'nin Ahlak Felsefesi, İstanbul, 2004.

- KİNDİ, Risâle fi'l-hile li def'il-ahzan Çev. Mahmut Kaya, İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri, İstanbul, 2003.
- KOCA, Ferhat, "Hikmet", DİA, cilt: 17, İstanbul 1998
- KOÇ, Turan, Ölümsüzlük Düşüncesi, İstanbul, 1991.
- , Din Dili, Rey Yayınları, Kayseri 1995
- KOÇAR, Musa, Mâtürîdî'de Allah-Âlem İlişkisi, Ötüken Yay, İstanbul 2004
- KUTLUER, İlhan, "İnsan", DİA, cilt: 22, İstanbul 1995
- LEKNEVÎ, Ebû'l-Hasenât Abdulhay, el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye, Kahire 1324
- MÂTÜRİDÎ, Ebû'l-Mansur, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, Tahk. M. Basellum, Darül-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2005
- , Kitâbu't-Tevhid, Haz: Bekir Topaloğlu, M.Aruçi, İSAM yay, Ankara 2005
- , Te'vilâtü'l-Kur'ân, Bekir Topaloğlu, Mîzân Yay, İstanbul 2005
- , Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi, Çev: Bekir Topaloğlu, Ensar Yay, İstanbul 2015
- MÜSLİM, Ebû'l Hüseyin, Sahih, Çağrı Yay, İstanbul 1981
- NESEFÎ, Ebû'l-Muîn, Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din, Tahk: H.Atay, DİB Yay, Ankara 2004
- RAZÎ, Fahreddin, Mefâtihu'l-Gayb, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990
- TAHANEVÎ, Şeyh Muhammed Ali, Keşşafu Istilahatı Fünun, Thk. Ali Rahruc, Lübnan 1996
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünen, İstanbul 1981
- TOPALOĞLU, Bekir-Çelebi, İlyas, Kelâm Terimleri Sözlüğü, İSAM, İstanbul 2010
- TOPRAK, Süleyman, Kabir Hayatı, Tekin Kitab, Konya, trs.
- ULUDAĞ, Süleyman, İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, TDV. Yay, Ankara 2009
- YAZIR, Elmalılı M. Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, Sâd: Komisyon, Azim Dağ. İstanbul trs.
- ZEBİDÎ, M.Murtaza, Tâcü'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus, Mektebetül-İlmiye, Beyrut trs.
- ZEKİYUDDİN Şaban, İslâm Hukukunda İlmin Esasları, Çev. İbrahim Kafi Dönmez, TDV Yay, Ankara 1990